

Računalniško piratstvo – oblike in pravnovarstveni vidiki

Maja Zupančič*

Članek** obravnava računalniško piratstvo in ga opredeljuje kot eno izmed najpogostejših oblik računalniške kriminalitete. Prikazane so oblike računalniškega piratstva, pravnovarstveni vidiki in načini njegovega preprečevanja. Članek opozarja na kršenje avtorskih pravic in na posledice računalniškega piratstva, zaradi katerih so oškodovani uporabniki programov, avtorji, proizvajalci, distributerji, založniki in nacionalna gospodarstva. Podane so nekatere možne oblike zaščite pred piratstvom. Opisana je vloga policije, njene izkušnje in problemi v zvezi z odkrivanjem in preprečevanjem računalniškega piratstva ter vloga drugih združenj v boju proti računalniškemu piratstvu. Predstavljeni so izsledki mednarodne raziskave softverskega piratstva in izpostavljena nekatera priporočila za zatiranje računalniške kriminalitete. Osrednja pozornost članka pa je namenjena predvsem spoznavanju tega, tudi za Slovenijo vedno bolj perečega vprašanja.

Ključne besede: računalniška kriminaliteta, programsko piratstvo, kršenje avtorskih pravic, zakonodaja, preprečevanje piratstva, zaščita pred piratstvom, zatiranje računalniške kriminalitete, kazenski pregon, Slovenija

UDK 681.3 +347.78

1. Uvod

Avtorske pravice in njihovo prisvajanje je že od nekdaj zapleteno in zelo občutljivo področje, še posebej v povezavi z vprašanji nadzora. Nanj se navezuje kultura vrednotenja ustvarjalnosti, vprašanje spoštovanja kulturne identitete in tradicije, kot tudi ravni upoštevanja družbenih norm, ter vprašanja ekonomskega in tehnološkega razvoja (Reinbothe in Von Lewinski, 1993, str. ix.). Kršenje avtorskih pravic posega na mnoga intelektualna področja in ogroža njihov razvoj. Računalniški programi, ki jih uvrščamo med avtorska dela, so tržni proizvod z eno največjih stopenj letne gospodarske rasti na svetu. Računalniška industrija izgubi zaradi softverskega piratstva letno ogromne vsote denarja (ocene se gibljejo med 10 in 16 milijardami ameriških dolarjev). Znesek izgub zaradi piratskih kopij pa vsako leto narašča. K temu prispeva tudi razvoj in množična uporaba sodobne informacijske tehnologije (npr. internet). Avtorska dela in predmeti sorodnih pravic pa so v času digitalne tehnike in tehnologije, ki omogoča elektronsko interaktivno komuniciranje, torej v digitalnem okolju telekomunikacijskih sistemov, še občutljivejši in bolj izpostavljeni zlorabam.

Ena izmed najpomembnejših oblik kršitev je t.i. "elektronsko piratstvo", ki ogroža nemoteno izmenjavo in pretok informacij (Milovanović, 1991, str. 998). Presnemavanje računalniških programov (softvera), kraje in ponarejanje računalniške opreme (hardvera) ter neupravičena uporaba celotne računalniške opreme so posebna oblika prisvajanja informacij in so zaradi dokaj enostavne uporabe trenutno najbolj razširjen način zlorabe sodobne računalniške tehnologije.

Softversko piratstvo je oblika nelegalnega razmnoževanja in razširjanja programske opreme, ki je namenjena za osebno

* Maja Zupančič, dipl. sociologinja, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Štefanova 2, 1501 Ljubljana.

** Članek je recenziral Andrej Rupnik, Sektor za informatiko, analitiko in organizacijo v Upravi kriminalistične službe MNZ.

ali množično uporabo. Pri tem prihaja do zlorab in kraje programske opreme, kar še posebej zavira razvoj in omejuje inovativnost. Piratstvo zmanjšuje prihodke, s katerimi se financirajo novi računalniški programi in povzroča izgube pri že vloženi investiciji za njihov razvoj. Piratstvo oškoduje poleg založnikov tudi pogodbeno distributerje, zlasti so negativne posledice vidne v celotni verigi reproduktivnih dejavnosti (izdajanje, zalaganje, presnemavanje, razmnoževanje, trženje, dajanje v najem, javno predvajanje ter druge oblike posredovanja). Pri uporabi piratskih programov uporabniki tvegajo, da skupaj s programom naložijo viruse, poškodujejo disk ali uničijo svojo programsko opremo. Zaradi piratstva so oškodovani: uporabniki programov, avtorji, lastniki, računalniški razvojni programerji, proizvajalci in distributerji programov, pogodbeni založniki in s tem tudi nacionalna gospodarstva v celoti.

Piratstvo je marsikdaj povezano z organiziranim kriminalom, mamili in pornografijo¹. Analitiki NCIS (*National Criminal Intelligence Service*) v Veliki Britaniji ocenjujejo, da v vzhodni Evropi organizirane kriminalne skupine preusmerjajo svoje delovanje, kot je npr. prepovedana trgovina z mamili, v softversko piratstvo, ki je celo bolj donosno. Pri softverskem piratstvu se kriminalci počutijo razmeroma varne, saj so možnosti kazenskega pregona majhne, še posebej, če pri tovrstnem delovanju kriminalce "varuje" svetovna informacijska mreža internet, v kateri je težko dokazovati kazniva dejanja in še težje zavarovati dokaze. Pri organiziranem in gospodarskem kriminalu se npr. fotokopirni stroj in računalnik zlorabljata za ponarejanje dokumentov, naprave za snemanje zvoka se uporabljajo pri ilegalni glasbeni industriji, zlorabe naprav za video snemanje pa so pripeljale tudi do tega, da je svetovno tržišče preplavljeno s številnimi nelegalnimi videokasetami oz. piratskimi kopijami najrazličnejših filmov (tudi do 50 %, celo 90 %) (Milovanović, 1991, str. 1007-1008). Piratstvo je dobilo v zadnjih letih velike razsež-

¹ Geary, J.: Piracy and Profit. Time, 27. 11. 1995, str.70-71.

nosti in postalo zaskrbljujoč problem, s katerim se ubadajo številne države. Piratske kopije torej niso zgolj posledica nekakšne "ljubitelske" dejavnosti posameznikov, temveč so ena najdonosnejših oblik gospodarskega kriminala. Zato se je treba z računalniškim piratstvom zelo resno soočiti in ga preganjati.

2. Opredelitev pojma "programsko piratstvo"

V terminološkem slovarju kriminologije in kazenskopravnih znanosti je piratstvo opredeljeno kot kršitev avtorskih pravic, t.j. kot "nedovoljen ponatis, reproduciranje, kopiranje, presnemavanje intelektualnih ali umetniških dobrin, zavarovanih z avtorskimi pravicami".

Vendar piratstvo do danes še ni bilo pravno enotno opredeljeno, kar velja tudi v primeru slovenske zakonodaje. Pojma "piratstvo" slovenska zakonodaja sicer ne uporablja. V vsakodnevni rabi pa s pojmom označimo hujšo stopnjo kršitve avtorskih pravic, t.j. kršitve z večjim obsegom, katerega namen je pridobiti premoženjsko korist (torej za kršitve na komercialni podlagi). V *Marakeškem sporazumu o ustanovitvi svetovne trgovinske organizacije* so piratstvo strnili v naslednjo definicijo: " 'Piratsko avtorsko blago' pomeni vsako blago, katerega kopije so izdelane brez pristanka imetnika pravice ali osebe, ki jo pooblasti imetnik pravice v državi izdelave, in ki je posredno ali neposredno izdelano iz predmeta, pri katerem bi izdelava kopije pomenila kršitev avtorske ali sorodne pravice v skladu z zakoni države uvoza" (Uradni list RS, MP, št.10/95).

Strokovnjaki organizacije Novell² trdijo, da je softversko piratstvo oblika tatvine. Gre namreč za nelegalno posedovanje enake programske aplikacije ali operacijskega sistema na dveh ali več napravah, ali za njegovo distribucijo na dveh ali več lokacijah. Pri tem se praviloma kršijo (obstoječe) licenčne pogodbe in distribucijski zakoni. Kršenje programskih avtorskih pravic zadeva preprodajalce, končne uporabnike programov, delavce v podjetjih, kjer take programe izdelujejo; z razširitvijo interneta pa zadeva tudi njegove uporabnike. Prav internet je tisti globalni prostor, znotraj katerega elektronska distribucija povzroča softverski industriji in s tem tudi vsem avtorjem intelektualne lastnine veliko gospodarsko škodo. "Pirat" omogoči tretjim osebam uporabo nelegalnih kopij in s tem neomejeno poseže v pravice avtorjev oz. proizvajalcev programske opreme.

² Leta 1983 ustanovljena družba Novell je v svetu vodilni dobavitelj mrežne programske opreme. Ponuja širok spekter omrežnih rešitev pri distribuciji omrežja, interneta, intraneta in manjših poslovnih tržišč. Je tudi član BSA in si s svojim programom prizadeva informirati javnost o protipiratskem delovanju in pri tem zagotoviti izvajanje zakonov in sporazumov o avtorskih pravicah. Vendar pa je protipiratska skupina znotraj te organizacije usmerjena predvsem na varstvo intelektualne lastnine, ki jo ustvari družba.

3. Oblike računalniške kriminalitete

Glede na finančno škodo, ki jo povzroča računalniška kriminaliteta, jo strokovnjaki uvrščajo na tretje mesto, takoj za kriminaliteto v zvezi z drogami in orožjem. Naraščanje računalniške kriminalitete pa pričakujejo še naprej, saj opozarjajo, da pomenijo informacije vedno večjo moč in s tem kapital. Z računalniško kriminaliteto se zato ukvarjajo tudi mednarodne organizacije (npr. OECD in OZN), stališče o njej pa je oblikoval tudi Svet Evrope. Na konferenci leta 1989 je sprejel priporočilo (št. R (89) 9), ki vsebuje minimalni³ in neobvezni⁴ seznam kaznivih dejanj računalniške kriminalitete in je vodilo za oblikovanje nacionalnih zakonodaj.

3.1 Oblike programskega (softverskega) piratstva

Med najboljše oblike piratstva sodi računalniško piratstvo. Vse faze izdelave računalniških programov (vključno s pripravljalnimi gradivom za njihovo izdelavo) uživajo zakonsko varstvo, če gre za avtorsko intelektualno stvaritev. Kršitve in zlorabe oz. neupravičeno izkoriščanje tovrstnega avtorskega dela poimenujemo z izrazom programsko (softversko) piratstvo. Značilno je, da so se zlorabe množično razširile kmalu za tem, ko so ponudniki dopolnili svojo tradicionalno ponudbo s sodobnimi, elektronskimi oziroma multimedijskimi izdelki, pravo eksplozijo pa je piratstvo doseglo z razvojem novih elektronskih tehnologij (npr. piratstvo zgoščenk (*compact disk*)).

Najpogostejše oblike programskega piratstva so:

- **ponarejanje** (*Counterfeiting*). Neavtorizirano reproduciranje in distribuiranje zavarovanih programov na disketah ali CD-ROM-ih v opremi, ki je ponavadi tudi ponarejena. Pri tem ne gre samo za kršitev avtorskih pravic, temveč tudi pravic industrijske lastnine ter blagovnih znamk.
- **nalaganje na trdi disk** (*Hard Disc Loading*). Proizvajalci ali prodajalci strojne opreme pri prodaji računalnikov brezplačno opremijo računalnik z neavtoriziranimi programi⁵.

³ V minimalni seznam je uvrščena: z računalnikom povezana goljufija (računalniška goljufija); računalniška ponareditev; poškodovanje računalniških podatkov ali programov; računalniška sabotaža; neavtoriziran dostop; neavtorizirano prestrezanje; neupravičeno razmnoževanje zavarovanega računalniškega programa; neupravičeno razmnoževanje topografije (Bequai, 1990).

⁴ Neobvezni seznam zajema štiri kazniva dejanja: spremembo računalniških podatkov ali programov; računalniško vohunstvo; neavtorizirano uporabo računalnika; neavtorizirano uporabo zavarovanega računalniškega programa (Prav tam).

⁵ Od teh piratskih prodajalcev je treba ločiti t. i. OEM-e (Original Equipment Manufacturer), ki imajo pogodbo s proizvajalci softvera, da lahko vgrajujejo določene programe v svoje računalnike. Le-ta mora pri prodaji računalnika izročiti kupcu vso potrebno dokumentacijo za softver (licenčno pogodbo, certifikat avtentičnosti, registracijsko kartico, priročnik itd.) (Trampuž, 1995).

- **mehko piratstvo** (*Softlifting*). Podjetje ali večji uporabnik nabavi samo eno legalno kopijo programa in jo neavtorizirano reproducira na vse svoje računalnike.

- **dajanje v najem** (*Software Rental*). Gre za izkoriščanje oz. neplačano prilaščanje avtorskih del v obliki dajanja v najem, čeprav ima le imetnik avtorske pravice izključno pravico, da dovoli ali prepove najemanje svojih del.

- **piratstvo elektronskih oglasnih desk** (*Bulletin Board Piracy*). Neavtorizirana naložitev računalniškega programa na elektronsko oglasno desko in narobe (neavtorizirana preložitve računalniškega programa z nje).

4. Zakonodajni vidiki varstva intelektualne lastnine

Globalno komuniciranje v kibernetnem prostoru potrebuje za svoje nemoteno delovanje z zakonodajnimi in regulatormimi ukrepi urejeno okolje, v katerem uporabniki programske opreme (tisti, ki delujejo v računalniški industriji, poslovnem svetu in posamezniki) spoštujejo številna pisana in nepisana pravila ter zakonske obveze, med katerimi so vedno bolj pomembne pravice, ki izhajajo iz avtorskega dela in intelektualne lastnine.

Večina držav je že sprejela nacionalno zakonodajo in podpisala sporazume, s katerimi zavezujejo državljane in institucije k spoštovanju avtorskih pravic. V razvitih zahodnih državah je pojem nacionalne lastnine in lastninske pravice še posebej natančno opredeljen (Ludlow, 1997). Piratstvo obravnavajo kot družbeno in poslovno grožnjo. Visoka raven varovanja avtorskih in sorodnih pravic ter hkratno spoštovanje, dosledno zagotavljanje kulturne identitete vsakega ustvarjalnega posameznika in kulturne raznovrstnosti so cilji, ki so si jih pri tem zastavljali vsi snovalci mednarodnih konvencij in drugih pravnih predpisov. Države so to področje normativno urejevale zlasti po letu 1989, ko je komite ministrov Sveta Evrope oblikoval priporočila vladam držav članic Sveta Evrope v zvezi z računalniško kriminaliteto in opredelil kazniva dejanja. Mednje je uvrstil: a) **neupravičeno razmnoževanje** (neupravičeno razmnoževanje računalniških programov, njihovo razširjanje ali dajanje v promet) in b) **neupravičeno uporabo** (neupravičena uporaba ali neupravičeno razmnoževanje računalniškega programa, z namenom pridobiti sebi ali komu drugemu protipravno premoženjsko korist ali povzročiti škodo imetniku pravice uporabe) zavarovanega računalniškega programa (Jakulin, 1996, str. 824).

Na mednarodni razvoj in pravno ureditev avtorskih in sorodnih pravic je imela velik vpliv zlasti Direktiva EGS⁶ o pravnem varstvu računalniških programov iz leta 1991, ki zavezuje 15 držav EU (Reinbothe in von Lewinski, 1993, str. vi). Po sporazumu med EU in EFTA pa je zavezujoča tudi za preostale države EFTA, ki so postale članice evropskega gospodarskega prostora. Računalniške programe izrecno varuje TRIPS⁷ in tudi Konvencija WIPO o avtorski pravici⁸, ki upošteva določbe Bernske konvencije⁹ (Trampuž in drugi, 1997, str. 265).

4.1 Slovenska zakonodaja

Priporočila Sveta Evrope v zvezi z računalniško kriminaliteto so bila upoštevana pri pripravi novega Kazenskega zakonika Republike Slovenije (1994) kot tudi zakona o avtorskih in sorodnih pravicah (1995). V KZ RS je tako med drugimi kaznivimi dejanji, ki se nanašajo na delo z računalniki (členi 154, 225, 242, 309), inkriminirano tudi računalniško piratstvo¹⁰ in sicer v poglavju kaznivih dejanj zoper človekove pravice in svoboščine, natančneje v 159. členu ('Neupravičeno izkoriščanje avtorskega dela'), kamor sodi tudi področje materialnih avtorskih pravic. Pri navedenem kaznivem dejanju je treba storilcu dokazati tudi njegov dodatni namen, da si pridobi večjo ali veliko protipravno premoženjsko korist. Razlika med prekrškom in kaznivim dejanjem je v **namenu** pridobitve koristi (ne pa tudi, ali je bila ta korist dejansko pridobljena). Za kršitev avtorskih pravic gre, ko storilec uporabi avtorsko delo na enega od v zakonu opisanih načinov, ne da bi avtor prenesel nanj ustrezne pravice (184. člen ZASP). Storitcu kaznivega dejanja je obenem potrebno dokazati še, da je imel s svojimi dejanji namen sebi ali komu drugemu pridobiti večjo (veliko) premoženjsko korist, pri čemer za obstoj kaznivega dejanja ni pomembno, kolikšno premoženjsko korist si je že dejansko pridobil. V predkazenskem postopku se zasežejo in odvzamejo vsi nezakonito reproducirani izvodi avtorskega dela in sredstva za njihovo reprodukcijo (npr. osebni računalnik, naprava za tiskanje CD-ROM-ov itd.). Samo dokazovanje namena pridobitve premoženjske koristi je precejšen problem za organe pregona. Vendar pa obstajajo nekatere zunanje pojavnne oblike, s pomočjo katerih je takšen namen vendarle mogoče dokazovati (npr. oglasi v časopisih ali na internetu, navajanje števila in cene, število katalogov ali prospektov, seznam kupcev in prejemnikov katalogov, zaloge oz. število disket ali CD-ROM-ov itd.) (Jakulin, 1996, str. 826).

⁶ Direktiva sveta 91/250/EGS z dne 14. maja 1991 o pravnem varstvu računalniških programov. Direktiva se ravna po načelih, ki veljajo za pravno varstvo literarnih del, ob upoštevanju specifičnosti, ki se pojavljajo v zvezi z varstvom računalniških programov oz. njihovih ustvarjalcev.

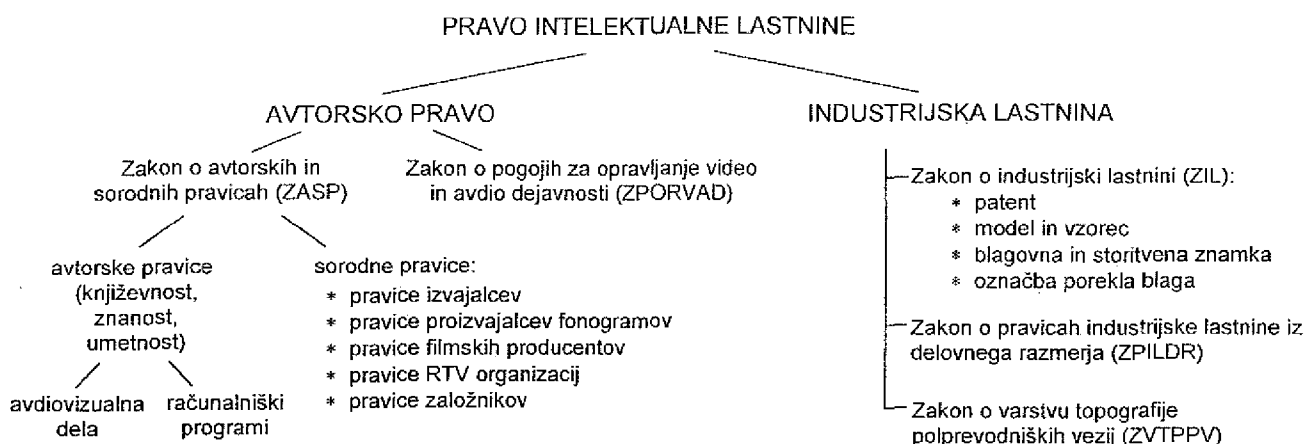
⁷ TRIPS *Sporazum o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine, vključno s ponarejanjem blagom* z dne 15. 4. 1994 (TRIPS, Uradni list RS, MP, št. 10/95). Slovenija je vezana nanj od 1. januarja 1996. Sporazum TRIPS še posebej opozarja na potrebo po zmanjševanju ovir v mednarodni trgovini ter spodbuja k celostnemu varstvu pravic intelektualne lastnine, z jasno razpoznavnim poudarkom, da so te pravice zasebne pravice (Trampuž in drugi, 1997, str. 411-412).

⁸ Konvencija WIPO o avtorski pravici ureja avtorska dela v digitalnem okolju in nekatere nove pravice.

⁹ Bernska konvencija za varstvo književnih in umetniških del je najstarejša konvencija s področja avtorskega prava. Sprejeta je bila dne 9. septembra 1886 v Bernu.

¹⁰ Računalniško piratstvo je pojmovno mogoče izvršiti samo z reproduciranjem (pravica reproduciranja, 23. člen ZASP), distribuiranjem (pravica distribuiranja, 24. člen ZASP) ali dajanjem v najem (pravica dajanja v najem, 25. člen ZASP).

HEMA: Pravo intelektualne lastnine

Za varstvo celotnega področja prava intelektualne lastnine se je Slovenija mednarodno zavezala ob ratificiranju vrste mednarodnih konvencij¹¹.

Slovenska zakonodaja varuje računalniške programe kot avtorska dela (2. alineja 2. odstavka 5. člena zakona o avtorskih in sorodnih pravicah, Uradni list RS 21/95, v nadaljevanju ZASP). Računalniški programi uživajo varstvo, če gre za individualna dela v smislu, da so lastna intelektualna stvaritev njihovega avtorja (3. odstavek 111. člena ZASP). V Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah s komentarjem (1997) je zapisano, da "imajo računalniški programi na področju prava intelektualne lastnine vrsto posebnosti: postali so eden poglavitnih dejavnikov tehnološkega razvoja; po merilu investicijskega vlaganja gre za zelo drage in obsežne naložbe; z vidika ustvarjalnosti so lahko sofisticirane kreacije, pri katerih so lahko angažirani celi timi strokovnjakov; na trgu so izjemno iskano blago in se v zvezi z njimi obrača ogromen kapital; so zelo ranljivi, saj jih je mogoče preprosto reproducirati, shraniti in transportirati, s tem pa tudi ukrasti".

Računalniški program je rezultat intelektualnega dela in je kot tak avtorsko delo. Zakon opredeljuje izključno pravico avtorja računalniškega programa do:

a) **reproduciranja** (upoštevana so vsa sredstva in vse oblike reproduciranja; tudi prihodnje, danes še neznane oblike),

¹¹ Na področju varstva avtorskih pravic je Slovenija poleg že omenjene Bernske konvencije in drugih mednarodnih pogodb ratificirala tudi Svetovno (univerzalano) konvencijo o avtorski pravici, Mednarodno konvencijo za varstvo izvajalcev, proizvajalcev fonogramov in radiodifuznih organizacij, Konvencijo za varstvo proizvajalcev fonogramov pred nedovoljenim presnemavanjem njihovih fonogramov.

b) **predelave** (avtor prvotnega programa obdrži pravice tudi v novem, derivativnem delu) in

c) **distribuiranja** (v katerikoli obliki, vključno z dajanjem v najem).

116. člen zakona (ZASP) pomembno posega na področje omejevanja računalniškega piratstva s tem, ko določa, da imetnik avtorske pravice lahko prepreči ne samo nezakonito reproduciranje, temveč tudi distribuiranje primerkov. ZASP v 166. členu tudi obravnava osebe, ki proizvajajo ali distribuirajo nezakonita sredstva za odstranitev ali izognitev zakonitih varstev in ustrezno inkriminira njihova dejanja. Gre za posebno pripravljalna dejanja, ki šele posledično omogočijo kršitve avtorskih ali sorodnih pravic.

5. Preprečevanje piratstva

5.1 Zaščita

Uporaba programske opreme je zaščiten z zakonom o avtorskih in sorodnih pravicah in z mednarodnimi pogodbami. Zakonodaja šteti lastnika avtorskih pravic z vrsto ekskluzivnih pravic. Ker pa je eden izmed pogojev za uporabo programske opreme kopiranje v računalnikov pomnilnik, zakon o avtorskih in sorodnih pravicah dovoljuje le tisto kopiranje, ki je "nujni korak" pri uporabi programske opreme, prav tako pa dovoljuje arhivske kopije¹².

¹² Programska oprema se reproducira oz. "kopira" kadar: a) se naloži v delovni pomnilnik računalnika z zagonom programa iz diska (ali iz diskov) ali CD-ROM-a; b) se kopira na računalniški disk; c) se začne na računalniku izvajati program z mrežnega strežnika, na katerem deluje ali je shranjena programska oprema.

Zaradi enostavnega reproduciranja programske opreme je v množici novih digitalnih tehnologij kljub jasni zakonodaji praktično (tehnično) zelo težko nadzorovati poskuse piratstva. Predvsem pa posameznik sam težko varuje avtorske pravice, saj fizično ni mogoče slediti vsem ponaredkom. Imetniki avtorskih pravic skušajo zaščititi svoja dela s tehnološkimi zaščitnimi sredstvi, kot so npr. elektronska gesla in ključavnice, posebni zaščitni računalniški programi, kodiranje itd. Marsikatero programsko orodje omogoča uporabniku, da lahko izpiše tiskani izpis, ki identificira izvor in serijske številke nelegalno naloženega programa. Informacijo, ki vsebuje ime, naslov in telefonsko številko preprodajalca, uporabnik nato preda protipiratski skupini, ki izvede preiskavo (Barker, 1996).

Softverski kodeks etike zavezuje uporabnike programske opreme pred zlorabami. Vendar pa gre pri tem le za moralne obveze, brez kazenskopravnih in materialnih sankcij¹³. Ena od možnih rešitev pred zlorabo računalniške programske opreme je, da proizvajalci programskih paketov v pogodbah s svojimi distributerji preprečijo prodajo programskih paketov vsem tistim, ki nimajo sedeža na območju posameznega distributerja. Druga mogoča zaščita pred zlorabo pa je t. i. adaptacija programskih paketov na posamezno tržišče (v slovenskem primeru npr. vgradnja posebnih črk, kot so "čžš", menuji in navodila v slovenskem jeziku, ipd.).

Rešitve iščejo tudi za zaščito programov pred neavtorizirano elektronsko softversko distribucijo po internetu. Vendar pa tako kot pri drugih zaščitnih izdelkih tudi na področju računalniških programov intenzivno razvijajo naprave in programe, s katerimi se je mogoče izogniti tehničnim zaščitnim ukrepom ali jih odstraniti.

5.2 Vloga policije pri preprečevanju piratstva

5.2.1 Odkrivanje in dokazovanje

S kršenjem avtorskih pravic je tesno povezan problem dokazovanja obstoja ilegalnih kopij. Dobre ponaredke je večkrat težko ločiti od izvornikov, zato morajo policisti sodelovati z združenji prodajalcev programske opreme, združenji lastnikov videotek in kabelskih operaterjev. Ker je piratstvo donosen posel, sodelujejo tudi druge državne institucije v protipiratskem boju in odkrivanju z njim povezanih kaznivih dejanj. V Sloveniji so se v protipiratsko dejavnost vključili Ministrstvo za kulturo, Urad za intelektualno lastnino, Slovenska avtorska agencija in organizacija BSA (Amon, 1996).

Po načelu, da mora kaznivo dejanje dokazati oškodovanec, je pri softverskem piratstvu tožnik avtor programa. Pri zlorabi

"klasičnih" avtorskih del navadno obstaja sled kršitve (npr. fotokopija, slika, predvajanje na radiu, ipd.), pri programskem piratstvu pa sledi ponavadi ni. Dokaze o storjenem kaznivem dejanju je mogoče uničiti, vendar je o zlorabi mogoče sklepati na podlagi določenih ostankov, iz katerih je mogoče narediti rekonstrukcijo. Vendar pa računalniška tehnologija že omogoča odstranjevanje dokazov, ki ne pušča nikakršnih ostankov (npr. v zelo kratkem času lahko na trdem disku s "trdim formatiranjem" uničimo brez sledi veliko programov) (Stražičar, 1991, str. VII-VIII).

Piratstvo (neupravičeno izkoriščanje avtorskega dela) policisti obravnavajo po uradni dolžnosti. Postopek poteka po določbah Zakona o kazenskem postopku, ki določa, da smejo organi za notranje zadeve še pred začetkom preiskave opraviti hišno preiskavo in zaseči predmete, ki bi utegnili biti dokazni material v kazenskem postopku, to pa le v primeru, ko bi bilo odlašanje nevarno (164. člen ZKP RS). Tudi ZASP določa, da lahko v primeru, kadar obstaja utemeljena bojazen, da bodo dokazi o kršitvi uničeni ali jih kasneje ne bo mogoče izvesti, sodišče na upravičenčev predlog izvede dokaze brez poprejšnjega obveščanja ali zaslišanja kršitelja. Izvedba dokazov obsega ogled (prostorov, poslovne dokumentacije, inventarja, baz podatkov, računalniških pomnilnih enot ali drugih stvari itd.), pregled in izročitev listin, zaslišanje prič, določitev in zaslišanje izvedencev. Zaradi zavarovanja dokazov je priporočljivo, da avtor (programer) hrani gradivo iz posameznih pripravljalnih faz programa, ker bo to gradivo lahko odločilnega pomena pri dokazovanju avtorstva.

Nadzor nad izvajanjem ZASP opravlja tržna inšpekcija, ki ob utemeljenem sumu, da je storjen prekršek, začasno zaseže predmete, ki so bili uporabljeni ali namenjeni za storitev prekrška, ali so nastali kot posledica prekrška. Pooblaščen oseba tržne inšpekcije preda skupaj s predlogom za uvedbo postopka o prekršku zasežene predmete pristojnemu organu (186. člen). 171. člen ZASP določa, da je postopek za zavarovanje dokazov nujen.

5.2.2 Kazenskopravni pregon (sankcije in ukrepi)

Kazenskopravno varstvo avtorskih in sorodnih pravic (zlasti računalniških programov) v zadnjih letih pridobiva na pomenu. Kazenski zakonik RS v 159. členu določa, da se storilec kaznivega dejanja računalniškega piratstva kaznuje v primeru pridobitve večje premoženjske koristi z denarno kaznijo ali zaporom do treh mesecev (1. odstavek) ali z zaporom do dveh let (2. odstavek) oz. do treh let (3. odstavek) v primeru velike protipravne premoženjske koristi; primerki avtorskega dela (npr. programi, programska oprema) in naprave za njihovo reproduciranje pa se storilcu odvzamejo.

Zaradi posebnosti avtorskoprnih kršitev, pri katerih je z običajnimi sankcijami težko ali nemogoče doseči učinek (npr. uničenje disket z nezakonito reproduciranimi računalniškimi programi ali piratskih knjižnih izdaj, ki so bile že distribuirane

¹³ V raziskavi, namenjeni računalniškim strokovnjakom informacijskih sistemov, ki je bila izvedena maja 1995, je kar 47 % vprašanih priznalo, da nelegalno razmnožujejo reklamne programe, kljub temu, da se jih 78 % ne strinja s takim početjem (BSA, 1997a).

tisočem kupcev), je imetnikom avtorskih pravic na voljo tudi tožba v civilnem postopku. V 168. členu ZASP je zapisano, da "kdor naklepno ali iz velike malomarnosti krši avtorsko pravico, lahko računa, da bo moral plačati avtorju (do) trikratni honorar". Grožnja s to kaznijo ima tako dvojni namen: a) preprečitev kršitve, preventivni vpliv na spoštovanje avtorskih pravic (sicer bo kršitelj kaznovan s povečanim plačilom) in b) zavarovanje odškodnine in olajšanje njenega izračuna. Za izrek civilne kazni so predvideni strogi pogoji (predvsem krivda in določitev njene stopnje). Sodišču pa je prepuščeno, ali naj sploh izreče civilno kazen in v kakšni višini (Trampuž idr., 1997).

5.2.3 Izkušnje slovenske policije v spopadu s piratstvom

Največja ovira za preganjanje piratstva je neodločnost podjetij, ki so uradni zastopniki za prodajo tujih in domačih računalniških programov, ter nevednost uporabnikov. Večino primerov piratstva prijavijo uporabniki sami, ko spoznajo, da o uporabljenem softveru nimajo dokumentacije¹⁴ ali pa ugotovijo, da imajo enake serijske številke programa kot njihovi znanci ali kdo drug.

TABELA 1: Kazniva dejanja računalniškega piratstva po 159. členu KZ RS (1995–1997*)

	1995	1996	1997*	skupaj
št. kaznivih dejanj neupravičenega izkoriščanja avtorskega dela	17	7	5	29

* obdobje 6 mes. (jan.–julij)

Policija je od leta 1995 pa do julija 1997 obravnavala 29 kaznivih dejanj računalniškega piratstva. Majhno število kazenskih ovadb s področja računalniškega piratstva kaže zlasti na to, da so tovrstna kazniva dejanja težko dokazljiva in so hkrati ena najbolj zahtevnih oblik preiskovanja (potrebno je odlično poznavanje programske računalniške opreme in drugih področij računalniške tehnologije).

TABELA 2: Osumljenci po 159. členu KZ RS (1995–1997*)

	1995	1996	1997*	skupaj
št. osumljencev neupravičenega izkoriščanja avtorskega dela	18	7	5	30

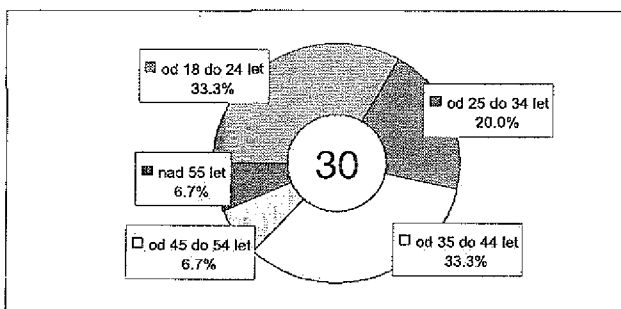
* obdobje 6 mes. (jan.–julij)

Policija je v obdobju od leta 1995 do julija 1997 zaradi neupravičenega izkoriščanja avtorskega dela obravnavala 30

osumljencev. Število kaznivih dejanj in število osumljencev sovpadata, kar kaže na to, da se z računalniškim piratstvom praviloma ukvarjajo posamezniki.

Analiza strukture osumljenih piratov na Slovenskem kaže, da prevladujejo moški (96,7 %); imajo največkrat srednjo izobrazbo (66,7 %), sledita ji višja (20,0 %) in visoka (10,0 %); glede na delovno razmerje je največ stalno zaposlenih (70,0 %), sedem jih je bilo na delu v tujini (23,3 %), eden je bil varovanec vzgojnega zavoda in eden sezonsko zaposlen; prevladujejo osumljenci, stari med 18 in 24 let (33,3 %) in tisti v starostni skupini med 35 in 44 let (33,3 %), sledijo osumljenci stari od 25 do 34 let (20,0 %); v skoraj vseh primerih je kot motiv prevladovalo koristoljublje (96,7 %).

GRAF 1: Starostna struktura osumljencev (1995–1997*)

* obdobje 6 mes. (jan.–julij)

Jakulin (1997) je na podlagi ugotovitev tujih strokovnjakov poročal, da storilci kaznivih dejanj v zvezi z računalniškim piratstvom v svetu pri izvajanju teh dejanj uporabljajo specializirano znanje (odlično poznavanje računalništva, informatike, komunikacijskih tehnologij, interneta idr.). V primerjavi s storilci drugih kaznivih dejanj so bolj izobraženi. Ustrezen izobrazbeni strukturi je tudi njihov položaj v družbi, zato kazniva dejanja neupravičenega izkoriščanja avtorskega dela uvrščamo med posebne oblike gospodarske kriminalitete t.j. v okvir "kriminalitete belih ovratnikov" (kamor prištevamo celotno kriminaliteto v zvezi z računalniki). Za računalniško piratstvo je značilno tudi to, da kot storilci nastopajo pogosto mladoletniki, med njimi neredko celo osnovnošolci.

5.2.4 Problemi v zvezi z odkrivanjem in preprečevanjem računalniškega piratstva

Podatki kažejo, da slovenska policija odkriva tudi tovrstna kazniva dejanja, čeprav nima za to posebej specializiranih strokovnjakov. Hkrati je omejena pri najemanju zunanjih strokovnjakov, kar pa je običajna in preizkušena praksa v marsikateri tujih policijski organizaciji. Ameriški policisti si npr. pomagajo s posebnimi "detektivi", ki odkrivajo kazniva dejanja po internetu. Ponekod rešujejo primere računalniškega kriminala tako, da angažirajo strokovnjake, ki so specializirani samo za določeno operacijsko okolje na določenem tipu računalnika itd.

¹⁴ Za dokaz legalno pridobljenega računalniškega programa oz. za dokumentacijo in dokazovanje upravičene uporabe računalniških programov se uporablja licenčna pogodba posameznega računalniškega programa, ki je dokaz, da uporabniku avtorsko delo (program) pripada. Licenčna pogodba je pomemben del programske opreme in mora biti zmeraj priložena zakoniti licenčni programski opremi. Programska oprema brez priložene licenčne pogodbe (ponavadi kupljena v trgovini ali preko kataloške prodaje) je znak, da je programska oprema nezakonita.

Slovenska policija sodeluje z organizacijo BSA (*Business Software Alliance*)¹⁵. Kadar BSA ugotovi ali dobi informacijo oz. namig, da gre za neupravičeno uporabo računalniškega programa, poda kazensko ovadbo zaradi računalniškega piratstva. Z BSA sodeluje zasebna detektivska agencija, ki zbere osnovne ugotovitve in primer preda policiji. Policija oz. skupina delavcev, ki se ukvarja z računalniško kriminaliteto, opravi na podlagi prijave hišno preiskavo z namenom, da bi ugotovila, koliko piratskih programov se uporablja na računalnikih in kdo je v konkretnem primeru kazensko odgovoren za nelegalno reproduciranje. Pri preiskavi in pregledu računalniške opreme policisti zasežejo opremo in/ali podatke. Pri osumljencu pogosto najdejo poleg piratskih programov še kataloge, sezname strank, sredstva za reproduciranje, ponudbe po internetu idr. Po zaključeni preiskavi podajo ovadbo tožilstvu, kršitelju pa poleg kazenskega pregona grozi še civilna tožba s strani imetnikov avtorskih pravic.

Na uspešno preiskovanje piratstva pomembno vplivajo bistveni elementi policijske operativne dejavnosti, ki so se pokazali za uspešne tudi pri preiskovanju drugih oblik računalniške kriminalitete. Gre za preiskavo prostorov, zaslišanje oseb in ohranitev integritete dokazov (vzdrževanje fizičnega in logičnega dejanskega stanja informacijske opreme, ki se odvzame in rabi kot dokazni material v sodnem postopku). Preiskava kaznivega dejanja, povezanega z računalnikom, se začne z zahtevnim zbiranjem informacij (tip računalnika, vrsta operacijskega sistema, povezava z omrežjem, tip mreže, uporaba modema, dodatni disk, CD pogon, diskete ...), pri njej pa naj bi policistom zaradi kompleksnosti podatkov pomagali računalniški strokovnjaki (za kopiranje trdega diska, odkrivanje skritih datotek, ...), združenja za zatiranje piratstva in sorodne organizacije. Dodatni vir informacij o storitvi kaznivega dejanja so tudi podatki o naslovih, imenih, datumih in drugih osebnih podatkih, shranjeni na prenosnih računalnikih in žepnih elektronskih koledarjih (t.i. *notebooki*) ter drugi dokumenti (računi, naročila, dopisi ...) (Kovač, 1995, str. 237).

Pri zbiranju informacij, zasegu podatkov in drugega dokaznega gradiva se slovenski policisti srečujejo s številnimi problemi¹⁶. Največkrat nimajo ustrezne opreme, pogosto jim primanjkuje specializiranega znanja o vedno bolj izpopolnjeni računalniški tehnologiji. Pri svojem delu policisti ugotavljajo, da je predvsem tehnično težko ugotoviti, kdo je kazensko odgovoren v primeru, ko gre za neupravičeno reproduciranje računalniške opreme v podjetju, kdo je torej tisti, ki je resnično "kopiral" in storil kaznivo dejanje. Policisti zaradi specifičnosti področja, težavnosti dokazovanja in pogosto nerazumevanja javnosti za tovrstni kriminal usmerjajo svoje delo v

¹⁵ BSA je neprofitna organizacija za varstvo računalniških programov. Predstavlja gospodarsko interesno združenje proizvajalcev in prodajalcev računalniške strojne in programske opreme (Rajšter idr., 1996, str. 9).

¹⁶ Informacije je ustno posredoval Miran Gril, višji svetovalec v Sektorju za informatiko, analitiko in organizacijo v UKS MNZ.

pregon tistih kaznivih dejanj, pri katerih lažje, hitreje in na "klasičen" način odkrivajo dokaze ter si s tem hitreje pridobijo naklonjenost javnosti.

Slovenske policiste omejuje pri preiskovanju računalniške kriminalitete tudi zakonodaja, saj lahko pri kaznivih dejanjih računalniškega piratstva storilce izsledijo večinoma s pomočjo posebnih metod in sredstev. Po slovenski zakonodaji je predpisana kazen za kazniva dejanja s področja računalniške kriminalitete prenizka, da bi preiskovalni sodnik lahko odobril uporabo posebnih metod in sredstev. V ZDA npr. uvrščajo računalniški kriminal med oblike organiziranega kriminala, zato preiskovalci povsem legitimno uporabljajo posebne metode in načine preiskovanja kot so: policijsko nadzorstvo, pomoč informatorjev, izvedba tajne policijske operacije, uporaba posebnih elektronskih sredstev itd.¹⁷. Kriminaliteta v zvezi z računalniki povzroča namreč tudi nematerialno škodo, zaradi katere so v tujih zakonodajah predpisane strožje kazni¹⁸. Zapleteno dokazovanje in odkrivanje računalniške kriminalitete ter nizke kazni in predolgi sodni postopki negativno vplivajo tudi na samo motiviranost policistov, da bi razkrivanje računalniške kriminalitete obravnavali kot eno izmed prioritet.

5.3 Vloga drugih združenj v boju proti računalniškemu piratstvu

V svetu delujejo združenja, ki preučujejo pojav piratstva in se bolj ali manj uspešno borijo za varstvo računalniške in

¹⁷ Glej Macavinta (1997) in Kinder (1997).

¹⁸ Primeri zakonske ureditve v tujih zakonodajah: a) Strogo kazenskoopravno varstvo na področju računalništva v ZDA uvršča med inkriminirana dejanja med drugimi ilegalno nepooblaščenno izdelovanje ali distribuiranje kopij zaščitenih avtorskih del (dovoljena je le t.i. "backup" kopija za arhiviranje), programsko opremo pa od leta 1964 registrirajo kot obliko literarnega izražanja. Za kaznivo dejanje je predpisano prestajanje zaporne kazni do 5 let, denarna kazen do 250.000 ameriških dolarjev ali oboje, če gre za nepooblaščenno reproduciranje ali distribuiranje deset ali več ponaredkov softvera v vrednosti, ki presega 2.500 dolarjev. Zakon prepoveduje ponarejanje softvera z namenom pridobitve premoženjske koristi, izdelovanje večkratnih kopij za različne uporabnike znotraj organizacij in dajanje nepooblaščenih kopij drugim posameznikom. Posameznik ali podjetje, ki uporablja ponarejeni (piratski) softver, je lahko civilno in kazensko preganjan. Za prekršek se lahko izreče civilna kazen – prepoved ter dejanska ali zakonita denarna odškodnina v višini do 100.000 dolarjev (BSA, 1997c). b) Nemška zakonodaja je leta 1990 v zakonu o avtorskih pravicah inkriminirala ilegalno kopiranje računalniških programov in za kršitev kot tudi za vse poskuse kršitev zakona določila kazen zapora od enega do treh let. c) Leta 1990 je Velika Britanija sprejela poseben zakon o računalniški kriminaliteti, ki poleg storitev kaznivih dejanj predvideva kazensko odgovornost tudi za poskuse dejanj. Zakon določa sodno preganjanje osumljencev, ki so s kaznivim dejanjem povzročili škodo Veliki Britaniji, tako znotraj kot zunaj države. d) Italija je zakonsko uvedla preganjanje računalniške kriminalitete s sprejetjem zakona o računalniški kriminaliteti leta 1993 (Kaspersen, 1995).

programske opreme. Med najbolj aktivnimi je BSA. Vodilni svetovni proizvajalci¹⁹ so se v BSA združili leta 1988 in želeli s to organizacijo povečati legalni trg in preprečiti nelegalno uporabo računalniških programov in s tem opozoriti na problematiko avtorskih pravic. Organizacija BSA deluje v več kot 65 državah po celem svetu. Slovenska podružnica mednarodne organizacije BSA²⁰ je konec leta 1996 uvedla podpisovanje etičnega kodeksa, ki je namenjen ponudnikom računalniške opreme. S podpisom se podjetje obveže, da bo "dosledno spoštovalo zakonske določbe ter licenčna pravila in to ne le pri uporabi programske opreme v lastni hiši, temveč tudi pri nujenju izdelkov in storitev končnim uporabnikom". Podobno deluje tudi SPA (*Software Publishers Association*), ki skrbi za protipiratsko izobraževanje in posreduje ter zbira informacije o piratskem delovanju prek interneta, videa, plakatov, računalniških vodičev itd.

BSA in SPA vidita pomen raziskovanja softverskega piratstva predvsem v tem, da bi na ta način pridobili pregled nad razširjenostjo piratstva in svetovali, v katerih državah oz. delih sveta si morajo še posebej pospešeno in intenzivneje prizadevati za njegovo zatiranje. Predsednik SPA Ken Wasch je izrazil željo, da bi pri tem sodelovali z vlado in zasebnim sektorjem. Ocenil je, da bi na ta način lažje preprečili nadaljnjo zlorabo in krajo programske opreme ter uspešneje zagotovili varstvo intelektualne lastnine pri njeni reprodukciji. Zanimivo je tudi mnenje predsednika BSA, Roberta Holleymana: "Softversko piratstvo, ki se kontinuirano pojavlja, onemogoča in ogroža razvoj celotne softverske industrije. Samo v največjih softverskih družbah so zabeležili več kot za 11 milijard dolarjev izgub. Škodo in izgube, ki nastajajo pri tem, pa poleg ustvarjalcev programske opreme občutijo tudi uporabniki" (Smirardo in Phelps, 1996).

V boju proti računalniškemu piratstvu sodelujejo tudi nacionalne neprofitne organizacije (npr. v Veliki Britaniji deluje *Federation Against Software Theft FAST*) in protipiratske skupine znotraj posameznih računalniških družb (npr. *Novell's anti-piracy group*, *Microsoft anti-piracy group* itd.), ki delujejo same ali v sodelovanju z združenji.

6. Mednarodna raziskava softverskega piratstva

Organizaciji Business Software Alliance (BSA) in Software Publishers Association (SPA) naročata študije o softverskem piratstvu in njegovih posledicah pri mednarodnem združenju IPR (International Planning and Research Corporation). Rezultate prve raziskave na temo softverskega piratstva so javnosti predstavili decembra 1996 (Smirardo in Phelps, 1996).

¹⁹ Najpomembnejši člani BSA so Adobe, Apple Computer, Autodesk, Bentley Systems, Lotus Development, Microsoft, Novell, Symantec Corporation, The Santa Cruz Operation.

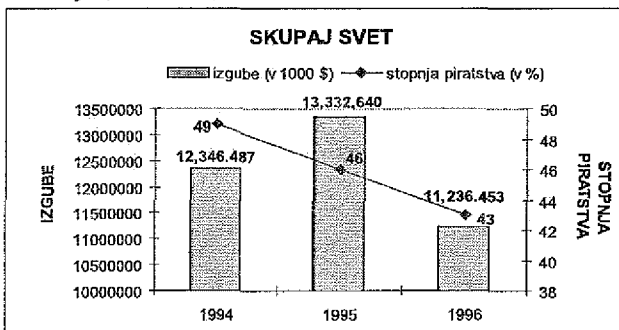
²⁰ Slovenska BSA je bila ustanovljena 16. januarja 1996, njeni člani so računalniška podjetja (Liko Pris, Microsoft, Oracle, Repro, Result, SRC in SRC Computers).

Raziskavo so zasnovali na podlagi tržnih ter marketinških informacij, zbranih v 80 državah sveta. Leta 1997 so objavili (takrat) najnovejše izsledke raziskave in jih predstavili v obliki primerjalne študije za obdobje 1994 – 1996.

6.1 Izsledki raziskave

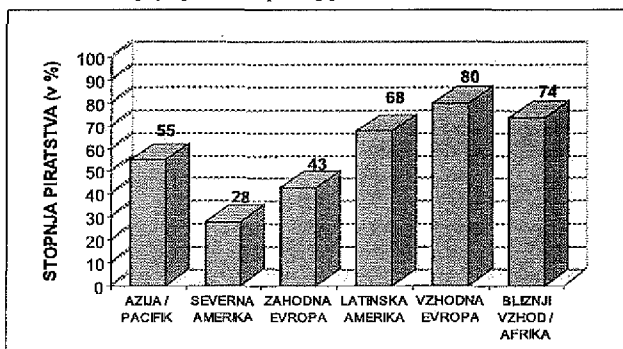
• Softversko piratstvo še naprej ogroža računalniško industrijo. Ta je samo v letu 1996 izgubila več kot 11,2 milijard ameriških dolarjev. Stopnja piratstva sicer rahlo upada, njene posledice oz. denarne izgube pa bistveno ne upadajo. Manjše izgube (v letu 1995 13,3 milijard dolarjev in leta 1996 11,2 milijard) so verjetno bolj posledica znižanja cen softverskih izdelkov kot pa posledica znižanja stopnje piratstva. Leta 1996 je stopnja piratstva v svetu upadla na 43 % in sklepamo lahko, da bo še nadalje upadala (leta 1994 je znašala 49 %, leta 1995 pa 46 %).

GRAF 2: Stopnja piratstva in izgube, ki jih je imela računalniška industrija (1994–1996)

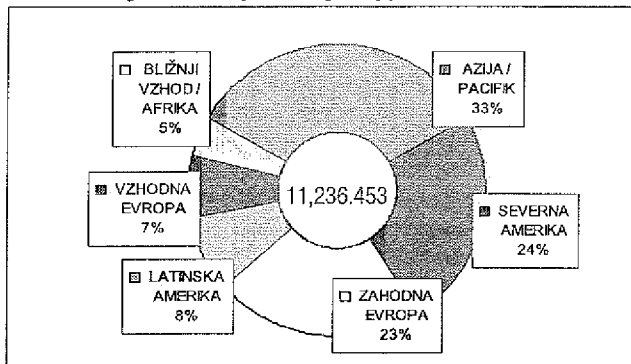
• Stopnja piratstva se med svetovnimi regijami močno razlikuje. Leta 1996 so imele najvišjo stopnjo piratstva države vzhodne Evrope (povprečno 80 %), sledil jim je Bližnji vzhod skupaj z Afriko (74 %). Najnižjo stopnjo piratstva je imela Severna Amerika (28 %). V splošnem pa stopnja piratstva v vseh regijah iz leta v leto rahlo upada, pri čemer je bil največji upad na področju Azije in Pacifika. Izjemo je predstavljala Severna Amerika (porast za eno stopnjo), kjer je največ uporabnikov softverskih izdelkov.

GRAF 3: Stopnja piratstva po regijah (1996)

• Finančne izgube, ki jih ima računalniška industrija, so kljub splošnemu upadanju stopnje piratstva, še vedno izjemno visoke.

GRAF 4: Izgube zaradi piratstva po regijah (1996)

Glede na geografsko regijo raziskovalci ugotavljajo, da so softverski industriji največ izgub prinesle države Azije²¹ in Pacifika (33 %), sledijo jim države Severne Amerike (24 %) in zahodne Evrope (23 %).

6.2 Izsledki raziskave po regijah

Za Slovenijo so najbolj zanimivi podatki, ki prikazujejo piratstvo v evropski regiji. Raziskovalci so ločeno preučili pojav piratstva tudi po posameznih državah.

6.2.1 Zahodna Evropa

V zahodni Evropi je piratstvo v letu 1996 povzročilo za 2,6 milijard dolarjev izgub. Stopnja piratstva v zahodni Evropi je bila v letu 1996 na ravni svetovnega povprečja (43 %) in je od leta 1994 postopno upadala (od 52 % leta 1994 na 49 % leta 1995).

Najvišjo stopnjo piratstva v zahodnoevropski regiji so beležili v Grčiji (78 %), sledili sta ji Irska (70 %) in Španija (65 %). Tendenco upadanja stopnje piratstva je najbolj opazna prav v državah, ki ugotavljajo že tako najnižjo stopnjo piratstva. V letu 1996 so to bile Velika Britanija (34 %), Danska (35 %) in Nemčija (36 %). Kljub temu so finančne

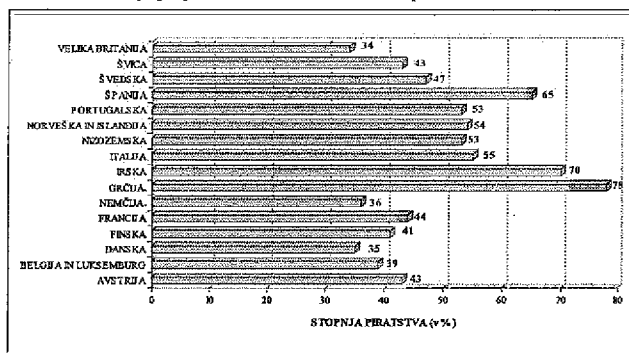
²¹ Na azijskem območju so velike ameriške računalniške družbe namenile in že porabile ogromne vsote denarja v boju s piratstvom. Kljub mednarodnim protokolom o intelektualni lastnini pa se azijski državniki neradi odločajo za aktivno protipiratsko sodelovanje. Zaradi tega ima programska oprema v azijskih državah zelo različne cene. Največkrat so neverjetno nizke (npr. v ZDA je potrebno odšteti za program *CorelDraw* približno 500 ameriških dolarjev, v Aziji pa je enak program mogoče dobiti celo za 15 dolarjev). Po mnenju Stephanie Mitchell, ki je v Hong Kongu pravnica za *Autodesk* in je tudi članica organizacije BSA, predstavlja v Aziji "softversko piratstvo precejšnje regionalno kriminalno podjetnost, ki je razširjena v vsa področja uporabe računalništva" (Lin Neumann, 1996).

TABELA 3: Stopnja piratstva in izgube v zahodni Evropi (1994–1996)

ZAHODNA EVROPA	stopnja piratstva (v %)			izgube (v l. 000\$)		
	1994	1995	1996	1994	1995	1996
AVSTRILIJA	47	47	43	41.223	66.994	50.267
BELGIJA IN LUKSEMBURG	53	48	39	75.973	78.210	49.197
DANSKA	48	47	35	67.300	82.670	37.531
FINSKA	53	50	41	56.081	80.603	36.335
FRANCIJA	53	51	44	421.145	537.567	411.968
NEMČIJA	48	42	36	671.069	775.898	497.950
GRČIJA	87	86	78	28.845	40.573	45.802
IRSKA	74	71	70	30.590	40.640	45.650
ITALIJA	69	61	55	288.490	503.648	340.784
NIZOZEMSKA	64	63	53	206.706	275.320	221.144
NORVEŠKA IN ISLANDIJA	53	54	54	80.092	96.981	103.852
PORTUGALSKA	65	61	53	36.091	50.230	36.183
ŠPANIJA	77	74	65	190.746	229.933	148.823
ŠVEDSKA	54	54	47	151.593	206.352	112.408
SVIČA	38	47	43	65.842	132.779	99.545
VELIKA BRITANIJA	42	38	34	370.793	444.561	337.344
skupaj	52	49	43	2.782.979	3.642.939	2.574.871

izgube v ekonomsko in gospodarsko najbolj razvitih državah Evrope največje. Po mnenju raziskovalcev pa so si pirati največ premoženjske koristi protipravno pridobili v Nemčiji, Franciji, Italiji²² in v Veliki Britaniji.

GRAF 5: Stopnja piratstva v zahodni Evropi (1996)

6.2.2 Centralna in vzhodna Evropa

V vzhodni Evropi je piratstvo izjemno razvito, vendar v primerjavi z drugimi regijami prinaša najmanjše "zaslužke". Med vsemi svetovnimi regijami je stopnja piratstva na tem območju vseskozi najvišja, čeprav postopoma upada (od 85 % leta 1994 na 80 % leta 1996).

Rezultati raziskave so Slovenijo uvrstili med države z najvišjo stopnjo piratstva. Za leti 1994 in 1995 so podatki pokazali, da je imela Slovenija kar 96 % stopnjo piratstva, kar je bilo največ na območju celotnega evropskega prostora. Tudi v letu 1996 je Slovenija sodila med države z najvišjo stopnjo piratstva, čeprav se je ta zmanjšala za 5 %. V vzhodni Evropi

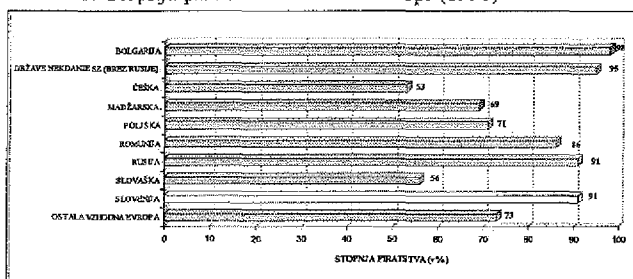
²² Več kot polovica italijanskih uporabnikov programske opreme zanjo nima licence. Stopnja piratstva namreč dosega kar 55 %, kar pomeni, da so programske hiše samo na Apeninskem polotoku izgubile približno 343 milijonov ameriških dolarjev. Italijani so po računalniškem piratstvu v EU na četrtem mestu.

TABELA 4: Stopnja piratstva in izgube v vzhodni Evropi (1994–1996)

VZHODNA EVROPA	stopnja piratstva (v %)			izgube (v 1.000s)		
	1994	1995	1996	1994	1995	1996
BOLGARIJA	94	94	98	19.269	20.394	9.594
DRŽAVE NEKDANJE SZ (BREZ RUSIJE)	95	94	95	31.471	37.033	49.469
ČESKA	66	62	53	97.150	56.108	69.212
MADŽARSKA	76	73	69	101.902	55.086	42.987
POLJSKA	77	75	71	208.176	150.287	169.202
ROMUNJA	93	93	86	19.025	20.163	8.380
RUSIJA	95	94	91	516.254	361.076	383.304
SLOVAŠKA	66	62	56	23.683	13.678	14.053
SLOVENIJA	96	96	91	19.082	20.174	8.666
OSTALA VZHODNA EVROPA	82	84	73	64.779	74.078	27.639
skupaj	85	81	80	1.100.791	748.077	782.508

je s stopnjo piratstva v letu 1996 prednjačila Bolgarija (98 %), sledile so ji države nekdanje Sovjetske zveze brez Rusije s 95 % in Rusija (91 %). Nadpovprečno stopnjo piratstva glede na vzhodnoevropsko povprečje so beležili še v Romuniji (86 %). S piratstvom najmanj obremenjeni pa sta se izkazali Češka (53 %) in Slovaška (56 %).

GRAF 6: Stopnja piratstva v vzhodni Evropi (1996)

Večina držav v vzhodni Evropi ima kljub nekaterim zelo dobrim in sodobnim zakonodajam težave pri preprečevanju piratstva. Mednje prav gotovo sodi tudi Slovenija. Največji problem je izvajanje zakonov. Rezultati tovrstnih raziskav kažejo, da Slovenija ne izpolnjuje zahtev spoštovanja avtorskih pravic in intelektualne lastnine, med katere uvrščamo tudi računalniške programe. Visoka stopnja piratstva je tudi ena izmed ovir, ki lahko Sloveniji prepreči vstop v Evropsko unijo.

7. Zaključek

Računalniški programi so avtorska dela in so tržno pomemben proizvod. Računalniški industriji prinašajo precejšen vir dohodka, ki ga softversko piratstvo zaradi enostavnega, nelegalnega reproduciranja močno ogroža.

Računalniški programi pravno sodijo na področje varstva intelektualne lastnine in avtorskih del. S sprejetjem sodobnega in celovitega zakona o avtorskih in sorodnih pravicah je Slovenija leta 1995 prilagodila zakonodajo evropskim normam. Po mnenju uglednih tujih strokovnjakov za avtorsko pravo je slovenski zakon celo najboljši tovrstni predpis v Evropi doslej²³. Kljub urejeni zakonodaji pa bi bilo treba najti tudi pravne in druge rešitve za učinkovitejši boj proti kršitvam.

Zlorabe avtorskih in sorodnih pravic (med njimi še posebej piratstvo) povzročajo ogromno materialno in nematerialno škodo. Neučinkovit pregon piratov in neupravičenih uporabnikov računalniške programske opreme prizadene cele industrijske veje ter druga področja (npr. znanost in umetnost). Ker izdelovalci programske opreme in država zaradi uporabe nelegalnih kopij izgubijo ogromne vsote denarja, uvrščamo v Sloveniji piratstvo med gospodarski kriminal, čeprav ima tovrstna kriminaliteta veliko prvih organiziranega kriminala in ga ponekod prištevajo med oblike organiziranega kriminala. Izkušnje so pokazale, da policisti potrebujejo za uspešno odkrivanje piratstva in drugih oblik računalniške kriminalitete več za to specializiranih strokovnjakov in več pooblastil (zlasti možnost uporabe posebnih metod in sredstev), vzpostavljeno pa mora biti tudi ustrezno sodelovanje s preiskovalnimi sodniki in tožilci.

Odkrivanje piratstva je zelo zapleteno in težavno, zlasti pa je težko dokazljivo. S piratstvom se namreč ne ukvarjajo samo posamezniki, temveč največkrat organizirane skupine, ki imajo poleg opreme za reprodukcijo tudi dobro razpredeno distribucijsko omrežje.

Priporočila za zatiranje računalniške kriminalitete:

a) Splošna priporočila²⁴

- ozaveščanje javnosti (avtorjev programske opreme, trgovcev in uporabnikov, da naj kupujejo le originalne izdelke in samo za lastno uporabo),
- razumevanje in podpora vlade,
- zaostretev kazenske zakonodaje,
- hitrejši sodni postopki,
- "javna obsodba" v sredstvih obveščanja in takojšnje kaznovanje tistega, ki se mu dokaže kaznivo dejanje zlorabe ali kraje intelektualne lastnine oz. avtorskega dela²⁵,
- izobraževanje in izpopolnjevanje organov odkrivanja in pregona ter sodstva o informacijsko-tehnološki kriminaliteti; sodelovanje pri določanju optimalnih načinov in poteka preiskovalnih kriminalističnih postopkov ter načinov zbiranja in predstavljanja dokazov,
- posodobitev tehnične in računalniške opreme za preiskovanje,
- sodelovanje s fonogramskimi in avdiovizualnimi producenti in ustvarjalci,
- povezovanje in sodelovanje s telekomunikacijskimi operaterji,
- sodelovanje in izmenjavanje izkušenj s tujimi policijami,

²³ Bratož, I.: Zakon je odličen, treba ga je samo še začeti izvajati. Delo, 7. 7. 1997, str. 4.

²⁴ Glej tudi Program Phare o intelektualni lastnini, Interpol Computer Crime Manual idr.

²⁵ Dogaja se, da trajajo sodni postopki na sodišču tudi več let (npr. v ZDA je trajal sodni postopek več kot deset let, da so obtožili računalniškega prevaranta), le malo piratov, osumljenih računalniškega piratstva, pa po procesu prestaja tudi zaporno kazen.

- z zakonom določeno vodenje t.i. "evidenc o podeljenih licenčnih pogodbah", za katere bi bili odgovorni trgovci in ponudniki programske opreme.

b) Priporočila Interpola

Interpol je izoblikoval in priporočil zelo natančna navodila o preiskovanju softverskega piratstva²⁶. Ta obsegajo:

- natančno seznanitev z nacionalno zakonodajo in proučitev, kaj je z zakonodajnega vidika softversko piratstvo in kateri so njegovi bistveni elementi (to je posebej pomembno v primeru kaznivih dejanj mednarodnih razsežnosti, ko se dokazni materiali, zbrani v eni državi, uporabljajo pri sodnem procesu v drugi državi),

- ocenitev dejanskega stanja (ali je program zavarovan z avtorskimi pravicami; ali ima uporabnik programa licenčno pogodbo o avtorizirani uporabi programa; kateri elementi kažejo na ilegalno uporabo; ali je program standarden; kako so si osumljenci pridobili program; kako je bil program distribuiran; je program zaščiten pred nedovoljenim kopiranjem; kako je kupec postal lastnik licence; katere so razlike med originalnim programom in ilegalno kopijo; kolikšne so povzročene izgube),

- zbiranje temeljnih informacij v primeru kršitve v okolju omrežja (tip mreže; metoda prenosa; identificiranje sistemskega operaterja; vrsta programa v sistemu; ali obstaja oseba, ki pomaga pri vzpostavitvi zveze; ali obstajajo pripomočki za nalaganje programske opreme; pristopne pravice za vstop v omrežje; obstajajo morda zaščiteni področja; pogoji za dostop do zaščitenih področij; hierarhična struktura omrežja),

- zbiranje informacij s sledenjem (informacije, ki so potekale po liniji od uporabnika do omrežja in narobe; zbiranje telefonskih števil in mrežnih naslovov uporabnikov, njihov čas (ura in dan) priklopa; ime uporabnika, njegovo geslo in drugi dostopni podatki; kdo sprejema/pošilja programe v mreži; pregled elektronske pošte med operaterjem in uporabnikom),

- preiskovanje v znanih okoliščinah z uporabo standardnih metod in načinov (predsodno preiskovanje, v katerem gre za zbiranje informacij o okoliščinah preiskave, izbira opreme in računalniških specialistov; hišna ali osebna preiskava ter zaseg predmetov; preiskovanje zaseženih predmetov),

- pregled podatkov o "medijih" za delovanje informacijskih programov (preverjanje instaliranega sistemskega softvera in uporabljenih programov; določitev imena in velikosti programa; preverjanje, ali je program zakonsko zavarovan, ima licenčno pogodbo; če je program kopiran, je treba odkriti originalno verzijo programa; primerjanje kopiranega programa z originalnim; iskanje logiranih datotek),

- nadaljnje informacije (izvor ilegalnega softvera; ali je bil pridobljen z vdorom v zavarovan računalniški sistem; ali obstajajo informacije o t.i. "krekerski skupini"; ali gre za

piratski program komercialnega izvora; ali je imetnik licence pripravljen vložiti tožbo itd.).

c) Svet Evrope

Na konferenci Sveta Evrope (1989), namenjeni problematiki računalniške kriminalitete, je bilo ob priporočilih o oblikah kaznivih dejanj poudarjenih nekaj preventivnih ukrepov za njeno preprečevanje:

- priprava varnostnih ukrepov za uporabo računalnikov²⁷ (to je še posebej pomembno na posameznih področjih, ko gre za varstvo bolj občutljivih ali pomembnih podatkov),

- priprava in dosledno izvajanje nacionalne zakonodaje ter drugih predpisov, ki se nanašajo na računalniško varstvo,

- ukrepi pri preprečevanju računalniške kriminalitete, ki jih predpišejo vodstvene in odgovorne osebe v podjetjih,

- povezovanje, ocenjevanje in posodabljanje industrijsko-informacijskih tehnoloških varnostnih ukrepov,

- ozaveščenje javnosti o računalniški etiki,

- opredelitev profesionalnih pravil in strogih disciplinskih ukrepov za delovanje na področju obdelovanja podatkov,

- spodbujanje organizacij, da prijavijo kazniva dejanja računalniške kriminalitete,

- izobraževanje kadrov za preiskovanje in kazensko preganjanje tovrstnih kaznivih dejanj.

Viri in literatura:

Amon, S. (1996). Proti piratom tudi kriminalisti. **Gospodarski vestnik**, št. 10, str. 12.

Barker, R. (1996). **Novell Anti-Piracy Fact Sheet**. URL: <http://www.italia.novell.com:80/programs/piracy/factsheet.html>.

Bavcon, L.; Belet, I.; Deisinger, M.; Demšar, D.; Fišer, Z.; Kosterc, M.; Martonoši, P.; Šelih, A.; Jakulin, V. (1995). **Kazenski zakonik Republike Slovenije z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom**. Ljubljana, Uradni list RS.

Bequai, A. (1990). **Computer-related crime**. Strasburg, Council of Europe.

Bequai, A. (1996). Cyber crime: the US experience. **European Journal on Criminal Policy and Research**, št. 4, str. 119-122.

BSA. (1997a). **Software Piracy; Did you know?** URL:<http://www.bsa.org>

²⁶ Glej *Computers and Crime, Manual of Standards and Procedures*.

²⁷ Celotni sistemi preprečevanja zlorabe računalniške tehnologije vključujejo: *predpisovanje strogih meril o dostopu računalniških uporabnikov, fizično zaščito* (pred naravnimi nesrečami, neavtoriziranim neposrednim ali posrednim pristopom, neavtorizirane vgradnje posameznih delov opreme ali programov ...) in *softversko zaščito* (uporaba gesel, kodiranje in šifriranje podatkov, registriranje vseh aktivnosti na posameznem računalniku, ...). Gre za delovanje zapletenih zaščitnih mehanizmov, ki odvrtaajo storilce od zlorabe računalnikov in postavljajo pogoje za hitro odkrivanje in dokazovanje (Milovanović, 1991, str. 1005).

- /www.bsa.org/piracy/diduknow.html.
- BSA. (1997b). **Software Piracy; Anti-Piracy Information**. URL: <http://www.bsa.org/piracy/piracy.html>.
- BSA. (1997c). **Software Piracy; Software Piracy and U.S. Law**. URL: <http://www.bsa.org/piracy/pirlaw.html>.
- Computers and Crime, Manual of Standards and Procedures. (1996). **Interpol**.
- IPR Global Piracy Study Results**. (1997). Overview: Global Software Piracy Report: Facts and Figures, 1994 – 1996. URL: <http://www.bsa.org/piracy/96REPORT.htm> in URL: <http://www.bsa.org/piracy/96TABLES.htm>.
- Jakulin, V. (1996). Kazenskopravni vidiki računalniškega piratstva. **Podjetje in delo**, št. 5-6, str. 823-830.
- Jakulin, V. (1997). Pojavne oblike računalniške kriminalitete. Prispevek na strokovnem posvetu "Računalniška kriminaliteta".
- Kazenski zakonik Republike Slovenije**. (1994). Ljubljana, Ministrstvo za notranje zadeve RS.
- Kinder, D. C. (1997). **Preparing to Respond to Computer Crime**. URL: <http://www.ovnet.com/dckinvestigation/investigation.html>.
- Korošec, D. (1996). Pravni vidiki preprečevanja piratstva. **Pravna praksa**, št. 22-23, str. 40.
- Kovač, Z. (1995). Osvrt na seminar iz kompjuterskega kriminaliteta. **Policija i sigurnost**, št. 3, str. 231-238.
- Lin Neumann, A. (1996). Information Wants to Be Free – But This Is Ridiculous. **Wired**, 3. 10. 1996. URL: <http://www.hotwired.com/wired/3.1.../electrosphere/piracy.html>.
- Ludlow, P. (1997). **Property Rights, Piracy, etc.** Does Information "Want to be Free"? URL: <http://semlab2.sbs.sunysb.edu/Users/pludlow/intro1.html>.
- Macavinta, C. (1997). **FBI hunts software pirates**. URL: <http://www.news.com/News/Item/0,4,7427,00.html>.
- Milovanović, Z. (1991). Kompjuterski kriminalitet i elektronsko piratstvo. **Pravni život**, št. 8-10, str. 993-1008.
- Pučnik, J. (1991). Računalniški programi – zaščiteni kot avtorska dela. **Informatika in pravo**, št. 1, str. II-III.
- Rajšter, B.; Aaron, M.; Koren, R.; Trampuž, M. (1996). **BSA se predstavi**. Ljubljana, BSA GIZ.
- Reinbothe, J.; von Lewinski, S. (1993). **The E.C. Directive on Rental and Lending Rights and on Piracy**. "Intellectual Property in Practice". London, Sweet & Maxwell.
- Schmidt, D. (1996). **Criminal Conviction for Software Copyright Infringement**. URL: <http://www.italia.novell.com:80/programs/piracy/hamburg.html>.
- Sket, I. (1997). **Angleško-slovenski in slovensko-angleški terminološki slovar kriminologije in kazenskopravnih znanosti**. Ljubljana, DZS.
- Smiroldo, D.; Phelps, D. (1996). **More Than \$13 Billion Lost Worldwide To Software Piracy**, Joint BSA/SPA Survey Reveals. URL: <http://www.bsa.org/piracy/piracy-study95/SPA-BSA.htm>.
- Stražičar, B. (1991). Dokazovanje v primeru računalniškega piratstva. **Informatika in pravo**, št. 2, str. VII-VIII.
- Trampuž, M. (1995). Avtorskopravno varstvo pred računalniškim piratstvom. **Pravna praksa**, št. 3, str. 8-9.
- Trampuž, M.; Oman, B.; Zupančič, A. (1997). **Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah s komentarjem**. Ljubljana, Gospodarski vestnik.
- Trampuž, M. (1991). Strogo kazenskopravno varstvo na področju računalništva v ZDA. **Informatika in pravo**, št. 1, str. V.
- WIPO World Intellectual Property Organization, General Information. (1997). Geneva, WIPO Publication No. 400 (E).
- Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah**. Uradni list RS 21/95.
- Zakon o kazenskem postopku**. (1994). Ljubljana, Ministrstvo za notranje zadeve RS.

Ljubljana, september 1997

Computer piracy – forms and aspects of legal protection

Maja Zupančič, Graduated Sociologist, Ministry of the Interior of the Republic of Slovenia, Štefanova 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The article deals with computer piracy and defines it as one of the most common forms of computer crime. It presents different forms of computer piracy, aspects of legal protection and methods of prevention. The article points out the problem of copyright infringement and the consequences of computer piracy, which harm to the users of programs, authors, producers, distributors, publishers and national economies. It suggests some possible forms of protection against piracy and describes a role of the police in the detection and prevention of computer piracy, their experiences and problems, as well as the role of other associations in the struggle against computer piracy. The paper also provides the results of an international study on software piracy and presents some recommendations for the repression of computer crime. The central attention of the paper is devoted to the recognition of this issue, which has increasingly become a problem in Slovenia, too.

Key words: computer crime, software piracy, copyright infringement, legislation, prevention of piracy, protection against piracy, repression of computer crime, criminal prosecution, Slovenia

UDC 681.3 + 347.78